

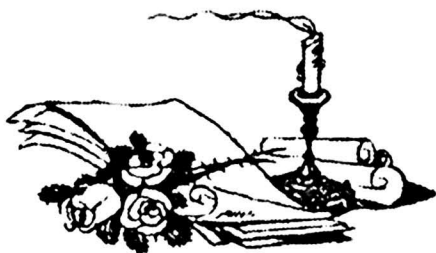
Bu kukula (gucil) gəzdirmə adət və inanc olaraq 1955-ci ilə qədər davam edib.

Sonralar mən bunu görməmişəm.

SUMMARY

Khinalig

The article is related with one of the regions of Azerbaijan having ancient history. The etymology of its name and the language used in this region mostly analyzed in the paper. Several words and their analyzes are given within the context.

IRADƏ TOFIQ QIZI KÖÇƏRLİ
professor

BÖYÜK RUS BƏSTƏKARI M.P.MUSORQSKİNİN NOTA SALDIĞI AZƏRBAYCAN MELODİYASI HAQQINDA

May ayında AMEA Memarlıq və Mincəsənət İnstitutunun direktoru Ertekin Salamzadənin dərkənarı ilə mənim adıma bir məktub daxil oldu. Bu Sankt-Peterburqda yaşayan musiqişünas Tamara Zakirovna Skvirskayanın AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutuna ünvanladığı məktub idi. Məktub AMEA-nın rəhbərliyi tərəfindən əvvəlcə Folklor İnstitutuna, sonra isə bizim İnstituta göndərilmişdir. Məktubda T.Skvirskaya böyük rus bəstəkarı Modest Petroviç Musorqskinin nota köçürdüyü bir musiqi nümunəsinin poetik mətnini göndərərək onun ilkin mənbəsinin axtarılıb tapılmasını xahiş edirdi. Məktuba əsasən məlum olurdu ki, Tamara Zakirovna bu not əlyazmasını Peterburqdakı Rusiya Milli Kitabxanasının Əlyazmalar şöbəindən əldə etmiş və poetik mətnin Azərbaycan dilində olduğunu aşkara çıxarmışdır. Skvirskaya bildirir ki, M.P.Musorqski əlyazmasında havanın sözlərini Azərbaycan dilində - kiril hərfləri ilə yazıb. Məktubda deyilir ki, musiqi nümunəsini M.Musorqski 1877-ci ildə Paşinonun ifasından nota köçürüb və üzərində yuxarıdan – “Zaqafqazya-İrəvan”, aşağıda isə - “Paşino 17 aprel 1877” sözlərini yazıb.

T.Skvirskayanın əlyazmadan oxuduğu həmin mətni sizə təqdim edirik:

*Bu baxar, çirk su, baxar,
İçində bir kız çıxar.
Elində da vad kalem
Derdlərə dərman əzar.*

Mətni oxuyan kimi, onun Azərbaycan türkcəsində yazılmış bir bayatı olduğu asanlıqla üzə çıxır. Bu, hər bir Azərbaycanlı üçün məlum olan bir həqiqətdir. Bayatı ilə tanış olduqda, daxilən hiss etdim ki, mətn çox məşhur bir bayatdır, xüsusilə, son üç misra olduqca qulaqlara tanışdır. Hiss olunurdu ki, bu həm də bir aşiq bayatıdır. Musorqskinin not yazısının üzərindəki qeydi – “İrəvan” sözü də, artıq bir sıra məsələlərə aydınlıq gətirirdi. Belə ki, İrəvanın qədim Azərbaycan şəhəri kimi, aşiq sənətinin beşiyi olduğu hamıya məlumdur. Poetik mətndə əsas müəmmalı misra bayatının birinci misrası idi. Bu baxımdan, axtarışlarımız başladı. Demək olar ki, bir çox bayatı toplularını araşdırdıq, lakin nəticə əldə etmədik. Mən, elmlər doktoru, əməkdar elm xadimi, professor Məhərrəm Qasımlıya müraciət etməyi qərara aldım. Mətni ona göstərdim. Zənnim məni aldatmadı. Ensiklopedik biliyə malik olan, aşiq sənətinin bilicisi M.Qasımlı bayatını dərhal tanıdı, bayatı haqqında bildiklərini söylədi və onun çap olunduğu mənbəni açıb göstərdi. Bu, 2017-ci ildə çapdan çıxan üç kitabdan ibarət “Aşiq ədəbiyyatı Antologiyası” idi (antologiyanın tərtibçilərindən biri məhz M.Qasımlıdır). Bayatı, Antologiyanın “Aşiq poeziyası” cildində öz yerini almışdır. Bu “İrəvanda xal qalmadı” başlığı altında çap olunan yeddi bənddən ibarət bayatılardır. Bayatların hamısının mövzusu İrəvan şəhəri, onun tarixi yerləri – Zəngi çayı, Çarşıbazar, həyat və məişəti ilə bağlıdır. Əlimdə həmin havanın not yazısı olmadığına görə, əvvəlcə bu mətnin məşhur “İrəvanda xal qalmadı” xalq mahnısına aid olduğunu güman etdim. Lakin yanlışmışdım. Bunu məktubunda Tamara xanım da bildirdi. Bu haqda isə daha sonra.

Bayatının sözlərini öyrənərək dəqiqləşdirdik. Bakı nəşrində bayatı bu şəkildə idi:

*İrəvanda Çarşı bazar,
İçində bir gəlin gəzər
Dərdlərə dərman yazar.*

Antologiyada çap olunan mətnə əsasən bayatının I misrasının tamamilə yanlış oxunduğu üzə çıxdı. Qeyd edək ki, Musorqski, əslində, I misranın sözlərini çox düzgün yazmışdır. Lakin müəllif üçün Çarsu sözlərində nəhəç olunduğu üçün I misranı düzgün oxuya bilməmişdir.

“Çarsu” – hal-hazırda istifadə olunan “Çarşı” (Çarşıbazar) sözünün qədim formasıdır. Azərbaycan-rus lüğətindən misal gətirərək “Çarşı” sözünün qədim “Çarsu” sözündən olduğunu sübut etdik (“çarsu” köhnəlmiş söz olaraq – bazar, ticarət saraları, çərçi – kiçik alverçi mənasını verir).

Tamara xanım özü də etiraf etdi ki, doğrudan da, əlyazmada, “baxar” deyil, “bazar” sözü yazılmışdır və ən müsbət tərəfi isə odur ki, M.Musorqski özü “Çarsu” sözünü çox düzgün yazmışdır. I misra aydınlaşdıqdan sonra, III-misra da müəyyən olundu, “vad” kəlməsi “var” sözü ilə əvəzləndi. Beləliklə, M.Musorqskinin əlyazmasındakı poetik mətn tam bərpa olundu. Həmin mətni oxuculara təqdim edirik:

*Bu bazar Çarsu bazar aman aman ey
İçindən bir kız çıxar aman ey
Əlində də var kalem aman aman ey
Dərdlərə dərman yazar aman ey*

Qeyd etdiyim kimi, əvvəlcə bu mətnin “İrəvanda xal qalmadı” xalq mahnısına aid olduğunu güman etdim. Çünki, sözügüdən bayatı antologiyada bu adda xalq havasının mətni kimi yazıya alınmışdır. Mahni mətni isə belədir:

*İrəvanda Çarşı bazar,
İçində bir gəlin gəzər
Dərdlərə dərman yazar.
Ay qız, o nə xaldı
Sən ora düzdürməsən?
Ay naz, o xal nə xaldı
Sən üzə düzdürməsən?*

Bu “İrəvanda xal qalmadı” mahnısının IV bəndinin melopoetik mətnidir. Musorqskinin əlyazmasının üstündə “İrəvan” sözünün yazılması da, əslində, buna işarə edirdi. Lakin dediyim kimi, yanlışmışdım. T.Skvirskaya da poetik mətnin həmin mahnıya aid olmadığını yazdı və xahişlə not əlyazmasını mənə göndərdi.

Müəllif haqlı idi. Not yazısını araşdırdım. İlk baxışdan da görünür ki, T.Skvirskayanın dediyi kimi, xalq mahnıları arasında belə bir hava

nota yazılmamışdır. Lakin havanı dərindən öyrəndikcə, bir sıra məqamların əsil Azərbaycan melosunun əsas ünsürlərini özündə daşdığını görmək mümkündür.

1. Havanın mətni tipik bayatı formasındadır. Bir çox Azərbaycan xalq mahnıları və aşiq havaları bayatı üstündə - bayatı poetik mətni ilə oxunur.

Arayış üçün onu da qeyd edək ki, “Bayatı” – sırf Azərbaycan-türk şeir janrıdır, qədim türk tayfalarından olan “Bayat” qəbiləsinin adı ilə bağlıdır. Özünəməxsus formaya malikdir: aaba – 1, 2, və 4-cü misralar qafiyələnir, 3-cü isə sərbəst misradır. 7 hecalıdır, dördlükdür və heca vəzninə aiddir. Bayatı Azərbaycan xalqının ən çox sevdiyi bir janrıdır və hər bir Azərbaycanlı asanlıqla bayatı qoşmağı bacarır. Bayatı həm də musiqi janrıdır və hər bir Azərbaycanlı üçün həm də özünüifadə üslubudur. Bayatı – musiqi və sözün vəhdətini təşkil edən melo-poetik bir formadır. Aşiq havaları arasında “Bayatı” mətninə oxunan aşiq havaları vardır: bunlar daha çox “şikəstə” adı ilə tanınan aşiq havalarıdır. Bayatının bir tətbiq forması da vardır ki, bunlar “cığa” və “yedək”lərdir. Cığa –qoşma, müxəmməs və s. mətnli aşiq havalarında bənd daxilinə - misralar arasına daxil edilən bayatılardır. “Yedək” – bəndin sonuna əlavə edilən yardımçı bayatıdır. Hər iki halda bayatı deklamasiya-reçitativ sayığı oxunaraq mətnin emosional tərəfinin güclənməsinə kömək edir və musiqinin təsiri altında yaranır.

2. Mahnının informatoru P.İ.Paşino sözügüdən bayatını İrəvan şəhərində eşidərək yaddaşında saxlamışdır. Bu da simvolik mənə daşıyır. Çünki, İrəvan və, ümumiyyətlə, şəhərin də daxil olduğu Göyçə mahalı Azərbaycan aşiq sənətinin, bayatıların beşiyi sayılır.

Arayış üçün qeyd edək ki, İrəvan tarixən Azərbaycan şəhəri olub və əhalisinin çox hissəsini Azərbaycan türkləri təşkil edib. İrəvan məscidlərdən, gözəl bağlardan ibarət müsəlman şəhəri olub. Bunu sübut edən çoxlu sayda tarixi faktlar, fotoşəkillər, medalyerlər mövcuddur. Bu şəhərdə uzun əsrlər boyu aşıqlar el-el, oba-oba gəzib, gözəl nəğmələr oxuyub, gözəlliyi, məhəbbəti tərənnüm edib və dastanlar yaradıblar, xalq qəhrəmanlarını vəsf ediblər. Bu bayatının sözləri də aşiq yaradıcılığına aiddir.

3. M.Musorqski havanı yazarkən not sətrinin əvvəlində metri – ölçünü göstərməyib. Eyni zamanda, I və II melo-misralarda xanə xətləri də yazılmayıb.

Bu onu göstərir ki, melodiya sərbəst ölçüyə malikdir və hava reçitativ-deklamasiya xasiyyətlidir. Bu isə bayatının intonasiya edilmə xüsusiyyətlərinə, milli musiqili özünüifadə ünsürlərinə tam cavab verir.

4. Melodiyada aşağı istiqamətli hərəkət xətti üstünlük təşkil edir. Bu isə xalq melodiylarının, xüsusilə də, aşiq havalarının özəl xüsusiyyətlərindən biridir. Əksər bayatıların melodiyası tonikada tamamlanan, aşağı enən trixord və tetraord intonasiyalarından yaranır və sərbəst ölçüyə malikdir, improvizasiyalı, deklamasiya tiplidir, təcridən genişlənmə xüsusiyyətlərinə malikdir.

5. Hava melodik təkrarlardan və variantlı təkrarlardan ibarətdir.

Bu da Azərbaycan xalq melodiylarının xarakterik xüsusiyyətidir və əsas inkişaf prinsiplərindən biri kimi müəyyən olunub.

6. Hər bir melo-misra xarakterik kadensiyalarla tamamlanır. Xüsusilə, II və IV melomisraların kadensiya dönmələri metr-ritmik, melodik-intonasiya quruluşuna görə, Azərbaycan musiqisinin “ayaq” bölmələrinə tam uyğundur.

7. Hər bir melo-misraya “aman” və “aman ey” kimi Azərbaycan xalq mahnılarına xas olan tipik meloifadələr, melo-nidalar əlavə olunmuşdur.

8. “Ey” nidası aşiq havaları üçün çox xarakterikdir, şeirin misraqırımları arasında – yəni melo-ritmik pauzaları gücləndirmək üçün, eyni zamanda, misra sonunda sözün “ey” nidası ilə uzadılması çox tipikdir.

9. Azərbaycan xalq mahnıları arasında tersiya ilə başlayan və ya tersiya intervalının səsləndiyi melodiylar vardır: Gəl-gəl, Bağa girdim üzümə, Sürməli qız, Biçinçiyəm, Tütü nənəm və s.

10. I melomisranın sonunda do-fa – yuxarı istiqamətli kvarta sıçrayışı vardır. Bunu necə əsaslandırmaq olar? Melodiyanın əsasını re-şur məqamı təşkil edir. Məlum olduğu kimi, bir çox Azərbaycan melodiylarının, həmçinin aşiq havalarının məqam əsasını məhz şur məqamı təşkil edir. Şur məqamının III pilləsi əsas tondur. Əsas ton mayə pilləsi (tonika-IVp.) qədər əhəmiyyətlidir, mühüm funksiyaya malikdir və əsas ton- mayə üzrə melodik hərəkətlər də çox xarakterikdir. Aşiq havalarında isə şur məqamının əsas tonu dəm simlərlə – yəni, kök pərdə ilə üst-üstə düşür. Bu pərdə aşiq havalarının melodik quruluşunda iştirak edir və qeyd olunan kvarta hərəkəti, bu baxımdan

"8. Эй бубу я"

БИРМАНСКАЯ

Пашиню, 17 апр. 77 г.

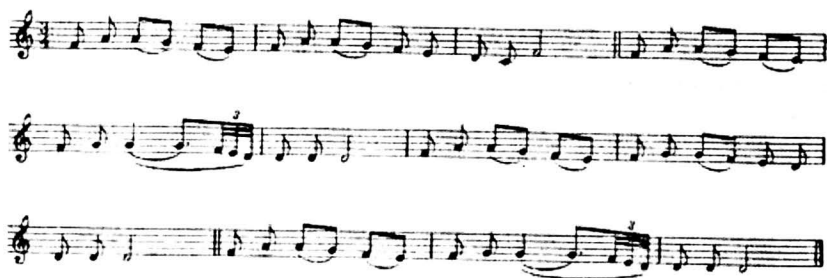
В) В автографах этой записи и следующих за ней записей №№ 9, 10 и 11 имеются фонетические подтекстовки русскими буквами текстов разных национальностей. Поскольку такие подтекстовки крайне несовершенны и не дают возможности понять содержание текстов без специальной расшифровки, они в настоящем издании не воспроизводятся.

В) В основе автограф № 58. Хранится там же. Основной архив № 452. Подается впервые.

В) В автографе за текстом стоит: «(тант)» – вероятно этим определяется длительность фемто, равняющаяся одному такту.

9. Бубулах чарсу

ЗАКАВКАЗЬЕ-ЭРИВАНЬ

Пашиню, 17 апр. 77 г.

В основе автограф № 59. Хранится там же. Основной архив № 452. Подается впервые.

типикді.

II və IV melomisraların sonunda sol səşindən mayə pilləsinə kvarta intervalı üzrə ardıcıl, aşağı istiqamətli hərəkət oxunur ki, bu da şur

məqamı üçün çox xarakterikdir. Məlum olduğu kimi, şur məqamında səslənən havalarda mayə pilləsindən mayənin üst kvartasına və, əksinə, üst kvartadan mayəyə keçidlər tipik kadensiya dönmələridir – “ayaqdır”.

11. Melodiyanın yazısında melizmlər (Azərbaycan, ümumiyyətlə, şərq musiqisinə xas olan) göstərilməmişdir. Əgər yazıya onlar da əlavə olunsaydı, xalq mahnısının tam melo-poetik mənzərəsi yaranardı.

12. Nəzərə almaq lazımdır ki, melodiya ilkin informatorlardan, yəni Azərbaycanlı müğənnidən deyil, III şəxsin – yəni, Paşinonun ifasından yazılıb. Bu baxımdan, müəyyən təhriflərin olması mümkündür və hətta, labüddür. Bu baxımdan, melodiyanın metr-ritmik quruluşunda da kiçik və müəyyən dəyişiklik edilsə, demək mümkündür ki, yazı tipoloji baxımdan, Azərbaycan bayatılarının musiqi-üslub xüsusiyyətlərinə uyğundur.

13. Qeyd edək ki, M.P.Musorqskinin bu yazı nümunəsini, xalq mahnılarının nota köçürülməsinin ilkin dövrlərinə aid not yazısı – “bəstəkar səciyyəli” (E.Alekseyev) not yazısı kimi təqdim etmək olar. Beləki, xalq melodiyası sırf melo-intonasiya özəlliklərinə üstünlük verilərək yazıya alınıb.

Qeyd edək ki, 1939-cu ildə M.Musorqskinin bu not yazısı çap olunub. Lakin çox təəssüf ki, nəşr zamanı mahnının sözləri çıxarılıb və sözsüz çap olunub. Ehtimal etmək olar ki, mətn ya pis oxunub və ya bilərəkdən sözləri çıxarılıb. Not yazısı çap edilərkən M.Musorqskinin yuxarıda qeyd olunan başlıqdakı yazıları saxlanılıb, lakin “Bubulax çarsu” adı altında çap olunub. Musiqi nümunəsinin adından aydın olur ki, mətndəki “çarsu” sözü düz oxunmuşdur. Lakin mənası doğru açılmamışdır. Buradan belə bir fikir yaranır ki, nəşrin tərtibçiləri “çarsu” sözündəki “su” sözünü ayıraraq, onu uyğun gələn “bulax” (bulaq) sözünə bağlamışlar və nəticədə anlaşılmayan bir başlıq yaranıb: “Bu bulax (çar)su”. Bu ad isə, əslində, nəşr zamanı tərtibçilər tərəfindən havanın Azərbaycan dilində oxunması və yazıya alınmasının məlum olduğuna işarə edir. Not yazısının altında isə belə bir qeyd var: “Not yazılarında (8, 9, 10, 11 nömrəli mahnılarda – red.) müxtəlif millətlərin dilində rus hərfləri ilə yazılmış fonetik mətn vardır. Bu mətnlər mükəmməl deyil və xüsusi olaraq açılmadan (rasşifrovka), mətnin məzmununu başa düşməyə imkan vermir, ona görə, mətn bu nəşrdə verilməyib”. Əslində isə, bu qeyddə “mükəmməl

deyil” ifadəsi yazılsa da, yazının çox dəqiq və mükəmməl olduğu, artıq deyildiyi kimi, aydın şəkildə özünü göstərir.

Geniş musiqi ictimaiyyəti, not yazısı çap olunduqdan sonra, bu musiqi nümunəsini “Zaqafqazya-İrəvan” sözlünə görə, “Erməni mahnısı” olaraq tanıyıb və bir çox ədəbiyyatda isə, M.P.Musorqskinin erməni mahnısını nota köçürdüyü haqqında səhv məlumatlar gedib. Əslində isə məlum olur ki, M.P.Musorqski erməni deyil, Azərbaycan mahnısını nota köçürmüşdür ki, bu da haqqında danışdığımız əlyazmadır. Həmin not yazısını musiqi ictimaiyyətinə təqdim edirik. Qeyd edək ki, bu not nümunəsini də bizə T.Skvirskaya təqdim etmişdir, mən buna görə, Tamara xanıma öz sonsuz təşəkkürlərimi bildirirəm.

Qeyd edək ki, T.Z.Skvirskayanın aşkara çıxardığı Azərbaycan dilində yazılmış poetik mətn və bu haqda tədqiqatları musiqi tarixində bir yenilikdir və bədii tapıntı kimi dəyərləndirilməlidir. Not yazısı – mətnin açılması və izahı Azərbaycan musiqi mədəniyyəti üçün isə xüsusi bir önəm daşıyır, həqiqətin bərpa olunmasına, musiqi tariximizin açılmamış səhifələrinin üzə çıxarılmasına xidmət edir.

Çox sevindiricidir ki, Tamara Zakirovna Skvirskaya (Seyidova) Bakı şəhərində anadan olmuşdur. Tamara xanım böyük Azərbaycan şairi Seyid Əzim Şirvaninin nəticəsidir. O, Asəf Zeynallı adına Bakı musiqi texnikumunu “Musiqi nəzəriyyəsi” ixtisası üzrə bitirmiş, sonralar isə Peterburq Konservatoriyasında “Musiqişünaslıq” fakültəsində oxumuşdur. Aspiranturanı “Rus musiqi tarixi” ixtisası üzrə bitirmişdir. Namizədlik dissertasiyası “Qədim rus mahnılarında ağı” mövzusunda olmuşdur (1993). 1994-2016-cı ilədək Sankt-Peterburq Konservatoriyasının “Əlyazmalar” şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir. Musiqişünasın əsas elmi-tədqiqat işləri arxiv-əlyazma mənbələri əsasında rus musiqi tarixinin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. XII-XIX əsrlər üzrə Rus musiqi-əlyazmaları irsi əsasında bir sıra məqalələri vardır. Onun təşəbbüsü və rəhbərliyi altında ilə “Peterburq musiqi arxiv-i” adlı seriyanın nəşrinə başlanmışdır. Skvirskaya arxiv materialları əsasında yeni materialları və sənədləri, maraq doğuran faktları üzə çıxarmış, bu haqda məqalə və məruzələrlə çıxış etmişdir. Rimski-Korsakovun, P.İ.Çaykovskinin avtoqrafları, A.Rubinşteyn, M.A.Balakirevin, S.V.Smolskinin irsi və şəxsi arxivlərinin, ümumiyyətlə, Peterburq Konservatoriyasının musiqi arxivinin öyrənilməsi

sahəsində maraqlı tədqiqat işləri aparmışdır.

Hal-hazırda Peterbirq Dövlət Konservatoriyasının Redaksiya-nəşriyyat şöbəsinin baş redaktoru, Musiqi Mənbəşünaslığı və Tekstologiyası üzrə Elmi Şuranın həmsədridir və həmçinin, Mixaylovsk teatrında aparıcı kitabxanaçı və lektor vəzifələrində də çalışır.

Skvirskayanın əsas maraq dairələrindən biri də P.İ.Çaykovskinin həyat və yaradıcılıq irsidir. O, P.İ.Çaykovskinin əsərlərinin tam Akademik nəşrinin Elmi-redaksiya şurasının üzvüdür. Musiqişünasın bu mövzu üzrə elmi-tədqiqat işləri vardır və P.İ.Çaykovskinin elmi əsərlərinin tam nəşrinin müəyyən cildlərinin elmi redaktorudur, IV seriyanın - “Xor əsərləri – orkestr ilə və a cappella” – elmi rəhbəridir. T.Z.Skvirskaya 2000-ci ildən P.İ.Çaykovski Beynəlxalq cəmiyyətinin üzvüdür.

Onu da qeyd edək ki, T.Z.Skvirskaya artıq M.P.Musorqskinin bu not yazısı haqqında elmi məruzə ilə çıxış etmişdir. Məruzə “Загадка песни из Эривани (Об одном автографе Мусоргского)” adlanır və 2019-cü ildə aprel ayında, Sankt-Peterburq konfransında baş tutmuşdur. Əminik ki, məruzə, ilk növbədə, başlığı, mövzusu və eləcə də, məzmunu ilə musiqi ictimaiyyətində maraq doğurmuşdur.

Təəssüflə qeyd edirik ki, həmin məqalənin mətnini əldə edə bilməmişik. Aşağıda həmin məruzənin səsləndiyi konfransın gündəliyindən çıxarışı nəzərinizə çatdırırıq:

**САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННАЯ
КОНСЕРВАТОРИЯ**

имени Н. А. Римского-Корсакова

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЮ
И ТЕКСТОЛОГИИ ЧТЕНИЯ**

по музыкальному источниковедению

Посвящаются Году Театра в России и 180-летию

М. П. Мусоргского

25 апреля 2019 года (четверг). Конференц-зал (ауд.537)

11:00. Открытие Чтений. Научное заседание.

Ведущие: Лариса Алексеевна Миллер,

Тамара Закировна Сквирская

Приветствие участникам Чтений — проректор по научной

работе СПбГК

Наталья Александровна БРАГИНСКАЯ

Владимир Александрович СОМОВ (Петербургская консерватория)

Мир петербургской сцены в семейной переписке академика Штелина

Тамара Закировна СКВИРСКАЯ (Михайловский театр, Петербургская консерватория)

Загадка песни из Эривани (Об одном автографе Мусоргского)

M.Musorqski kimi böyük rus bəstəkarı tərəfindən Azərbaycan mahnısının mətninin yazıya alınması xalqımız üçün çox qiymətlidir. Məlum olduğu kimi, Modest Petroviç Musorqski dünya musiqi tarixinə dərin iz salmış dahi simalardan biridir. O, novator sənətkar, fitri istedadla malik hərtərəfli musiqiçi kimi daim yeni yollar axtarışında olmuş, bir çox yeniliklərə imza atmışdır. Musorqski, nəhəng bir şəxsiyyət olaraq, musiqi mədəniyyətinin əvəzsiz sərvətinə çevrilmiş əsərlər ilə həyat gerçəkliklərini əks etdirməyə çalışmış, musiqi sənətinə daim sadıq olmuş, xalqına xidmət etməyi qarşısına ali məqsəd qoymuşdur.

Xəlqilik – M.P.Musorqski yaradıcılığının əsas ana xəttidir. Onun novator yaradıcılığının, melodiyaalarının kökündə xalq ruhu, xalq dili, xalq mahnıçılığı ənənələri dayanır. Artıq qanına həpmiş rus xalq nağılı və rəvayətləri, xalq həyatı – kəndli nəğmələri, milli mərasim və ənənələr, şən oyun və rəqslərlə qaynayıb qarışan xalq bayramları bəstəkarın bütün yaradıcılığının əsas ilham mənbəyinə çevrilmişdir. Musorqskinin əsərlərində milli musiqinin intonasiya lüğəti, ifadə vasitələri, qədim rus xalq mahnıları və ladları öz yeni şərhini, tətbiq dairəsini əldə etmiş, xalq dilindən və nəqli folklor janrlarından qaynaqlanan, özünəməxsus, axıcı, yeni “Musorqski rəqətiativləri”, Musorqski “melosu” pöhrələnmişdir.

Musorqskinin xalq musiqisinə marağının onun bütün yaradıcılığı boyu izləmək mümkündür. O, rus xalq melodiyaaları və mahnıları daim nota köçürüb, xor üçün işləyib, operalarında və başqa əsərlərində vaxtaşırı onlardan ustalıqla istifadə edib. Təsədüfi deyildir ki, Musorqski yaradıcılığının tədqiqatçılarından biri olan Q.Xubovun əsərində də (M.Musorqski, M.,1969) “Ехал Ванюша” mahnısının və

digər xalq melodiyaalarının not əlyazmaları yer alıb. Əsl musiqiçi kimi, Musorqski, təkcə rus deyil, bir çox başqa xalqların musiqisinə də maraqlı göstərilib, ukrayna xalq mahnılarını həvəslə dinləyib və nota köçürüb. Şərq melodiyaaları, şərq folkloru da bəstəkarı daim özünə cəlb edib. O, “Qüdrətli dəstə” nümayəndələri içərisində şərq alətlərinin səslənməsini ilk dəfə yaradan bəstəkar hesab olunur. Borodin bu haqda yazırdı ki, Musorqski özünün ilk əsərlərindən olan skersosunu calarkən “trio” hissəsinin şərq musiqisi olduğunu söyləyib və bəstəkarın musiqiyə gətirdiyi yeni elementlər onu heyratlandırdı. M.P.Musorqski yaradıcılığı boyu türk, qırğız, birma, yəhudi və dərviş havalarını da nota köçürüb. Bəstəkar türk mahnısını 1878-ci ildə yazdığı V.V.Krestovckinin ifasından nota yazıb. Qırğız melodiyaası isə “İzlədim səni” adlanır. Mahnının not yazısında bir qeyd də var: “Axıncı opera – “Puqaçyovşına” üçün”. Buradan aydın olur ki, bu mahnı məhz adı çəkilən opera üçün nəzərdə tutulmuşdu. Nota saldığı bəzi mahnıları isə M.Musorqski “Fortepiano, arfalar və orkestr üçün Süita” əsərində istifadə etmək niyyətində olduğunu bildirmişdir. Bu barədə onun 1880-cı ildə V.V.Stasova yazdığı məktubunda belə deyilir: “...by dünyanın müxtəlif xeyirxah səyyahlarından mənim yığdığım motivlər əsasında arfalarla, fortepiano ilə orkestr üçün Süita yazmaq fikrinə düşmüşəm. Onun proqramı bolqar sahillərindən başlayaraq, Qara dəniz, Qafqaz, Xəzər, Fərqanədən keçərək Birmayadəkdir. Süita artıq bir qədər başlanılıb.” Sözügüdən Azərbaycan mahnısı da “Süita” üçün nəzərdə tutulan melodiyaalar sırasından idi.

Bir neçə kəlmə də, havanın informatoru haqqında. Qeyd olunduğu kimi, bu havanı, eləcə də, qırğız, birma və dərviş mahnılarını Musorqski Paşinonun ifasından nota köçürmüşdür və not yazısında adını yazmışdır. Paşino kimdir? Pyotr İvanoviç Paşino – rus alim-orientalisti, yazıçı-publisist, pedaqoq, etnoqraf, təcüməçi, nəşir, eləcə də, diplomat və səyyah olmuşdur. O, çox böyük şəxsiyyət, qeyri-adi, fitri istedadla, maraqlı bir taleyə malik insan olmuş, ədəbiyyata, xarici dillərə xüsusi meyl göstərmişdir. Uşaq yaşlarından tatar, qırğız, monqol dillərini bilmiş, eləcə də, latın, fransız, alman dillərini öyrənmişdir. Əvvəlcə Kazan kişi gimnaziyasında, sonra isə Sankt-Peterburq Universitetinin Şərq fakültəsində oxumuşdur. Türk, ərəb və fars dillərini mükəmməl bilmişdir, “Quran”ın surə və ayələrdən sitatlar gətirmişdir. Onun bu fitri istedadı diqqəti cəlb etmiş və o Rus İmperiyası Xarici

İşlər Nazirliyinin Asiya Departamentinə qulluğa götürülmüşdür. 1861-1862-ci illərdə Paşino İranda Rusiya səfirliyinin, əvvəlcə II, sonra isə I katibi vəzifəsində işləmişdir. Bu iki ildə Paşino İranın bütün şimal ərazilərini gəzmiş və orada yaşayan xalqların həyat və məişətini öyrənmişdir. Bu səyahət nəticəsində Paşino “Persiya haqqında məktublar”ı və “İrəvanın arxasında” məqaləsini yazıb və çap etdirib (1865). 1866-cı ildə “Türküstan diyarı 1866-cı ildə. Yol qeydləri” adlı məşhur əsəri çap olunub. Bu ölkələrdən başqa Paşino, həm də Hindistan, Əfqanıstan və Birmaya səyahət etmiş, səyahətlər zamanı əldə etdiyi mühüm məlumatlar barəsində Rus İmperator Coğrafiya Cəmiyyətinin üzvü kimi məruzələr söyləmişdir. Məruzələr biri isə 1877-ci ildə Birma imperiyası haqqında olmuşdur. Bu həmin ildir ki, P.İ.Paşino M.P.Musorqski ilə görüşmüş və adı çəkilən havalər nota yazılmışdır.

Rus oriyentalisti P.İ.Paşinonun, əslində ona yad olan, belə bir bayatı və havanı yaddaşında saxlayaraq oxuması havanın ona güclü emosional təsirindən xəbər verir, havanın olduqca həzin, lirik, ürəyəyatımlı, gözəl melodiya malik olmasını agah edir. Çox yəqin ki, İrəvanda Paşino bu havanı ürəklə oxuyan gözəl səslə aşiqdən, xanəndədən, xalq nəğməkarından və ya xalqın sadə bir nümayəndəsindən eşitmiş və həmin o anın möcüzəsi – əsrarəngiz musiqi sədaları yaddaşına həkk olunmuş, sonra isə doğru bir istiqamətə – havanın dəyərini dərk edən bəstəkar M.P.Musorqskiyə ötürmüşdür.

Əslində bu, Musorqskinin Azərbaycan xalq mahnısına ikinci müraciətidir. O, hələ 1858-ci (23-27 may) ildə Qlinkanın “Ruslan və Lüdmila” operasından “Persiya xoru”nu (“Fars xoru”) fortepiano üçün (4 əl üçün) işləmişdir. Bu xorun əsasını isə, məlum olduğu kimi, “Qalanın dibində” adlı məşhur Azərbaycan xalq mahnısı təşkil edir.

M.P.Musorqski kimi böyük rus bəstəkarı tərəfindən Azərbaycan havasının – bayatısının yazıya alınması və nota salınması daha bir xalq melodiyasının xalqa qaytarılması, həqiqətin bərpa edilməsi deməkdir və bu bizim üçün çox şərəflidir. Bir daha qeyd edək ki, bu əlyazmanın poetik mətninin üzə çıxarılması və tanınması nəticəsində Azərbaycan musiqisi daha bir xalq mahnısı ilə zənginləşmiş oldu.

QAYNAQLAR

Nəşr zamanı tərtibçilər slripka açarı yanına – $\frac{3}{4}$ ölçüsünü yazmış və melodiyanı bu ölçüyə əsasən bölərək xanə xətti əlavə etmişlər.

“Скажи, девица милая”, “Ты взойди, взойди, солнце красное”, “Уж ты воля, воля моя”, “У ворот, ворот батюшкиных” və s.

Y.N.Abızova. Modest Petroviç Musorqski. (rus dilində)

V.V.Krestovski Kiyev quberniyasında anadan olmuş, dövrünün məşhur yazıçısı olmuş, rus-türk müharibəsində isə zabit olaraq, Baq Qərargaha göndərilmişdir. Çox güman ki, türk melodiyasını məhz o zaman öyrənmiş və M.Musorqski ilə görüşündə ona bildirmişdir.

Təəssüf ki, bu yazı nümunələri bizdə yoxdur. Fikrimizcə, Cənubi Azərbaycan tarixinin, məişətinin öyrənilməsi baxımından həmin əsərlər maraq kəsb edə bilər.

Qeyd edək ki, P.İ.Paşinonun diplomatik fəaliyyətində, ümumiyyətlə, həyat və fəaliyyətində müəyyən qaranlıq məqamlar da özünü göstərir: İranda gizli bir məktubun üzə çıxması, bir diplomat kimi İrandan çıxarılması, səyahətləri zamanı bəzən dərviş geyimində, bəzən də türk şeyxi libasında gəzib dolaşması, çətinliklər, hətta məşəqqətlərdən keçməsi, bəzən tanınması və ölümdən dönməsi və s.. Bu halda – ələ keçərkən kim olaraq tanınması sualı da yaranır. Fikrimizcə, Paşino bir rus səyyahı və ya oriyentalisti kimi həmin ölkələrdə daha asanlıqla səfərlər edə bilərdi – düşüncəsindəyik. Bu isə artıq tamamilə başqa bir tədqiqatın mövzudur.

